

Időm Gombrowiczsal: szeptember

EÖRSI ISTVÁN

Első bejegyzés

Írországi naplójegyzet július 26-áról: „A *Guardian*ban vagy az *Independent*ben olvastam két héttel ezelőtt, hogy egy apa, akinek leányát egy fiatal ember megölte, ítélethirdetés után dührohamot kapott a tárgyalóteremben: »Húsz évre biztonságba helyezték előlem!« – üvöltötte. Eszembe jut Kleist egyik novellája, a *Findling*. Ebben egy kereskedő a nevelt fiát öli meg, aki csalárdul kiforgatta vagyonából, majd kis híján a feleségét is elcsábította aljas trükkök segítségével. A vatikáni törvényszék halálra ítéli a gyilkost, de a kivégzést háromszor is elhalasztják, mert az elítéltek a Vatikán büntetésvégrehajtási szabályai szerint előbb gyónnia kellene, de erre nem hajlandó. Ha ugyanis gyónna, akkor esetleg a mennyszágba kerülne, ő azonban a pokolba kívánkozik, hogy ott újból megölhesse nevelt fiát, aki nem pusztán egy halált érdemel. A jelenlegi angol történet dióhéjban: egy tizenhét éves lány előnyös állásajánlatot kap telefonon. Szépen felöltözik, elmegy a találkozóra, és nem tér vissza. Hulláját két hét múlva találják meg egy szaros mezőn vagy szemételepen. Feltűnő jelenség lehetett, mert egy taxis felírta a kocsi rendszámát, amelybe beszállt. Egy járókelőnek szintén feltűnt a pár, ő is feljegyezte a rendszámot. Így bukott le a tettes. Angliában nincs halálbüntetés. Az apa, aki úgy érezte, hogy csak a férfi pusztulása állíthatja helyre a megsértett világrendet, teljes szívéből izgult, hogy ne ítéljék el a gyilkost, vagy legalább kapjon enyhe büntetést, hogy minél előbb végezhesen vele. Kleist realizmusa a legvalószínűbb történetekben a legerősebb, mert ezekben a kivételt a törvény rangjára emeli.” E feljegyzéshez hozzábiggyesztettem még: „Megírni a történetet novellában. Az igazságszolgáltatás alkalmatlansága. A szenvedély igaza és közveszélyes mivolta. A szépség kiszolgáltatottsága.” Másnap Derrybe (az angolok és angolpártiak szóhasználat szerint Londonderrybe) értem: „Drótakadályok, útelzárások, a bástyasétány miattuk járhatatlan, őrtornyok, őrk, hermetikusan lezárható körzetek, a kettéosztott város (protestáns – katolikus), berlini fal nélkül. Híd közepén páncélautó, két katona előtte, szelektív igazoltatás, a páncélautó mögött géppisztolyos katona. – Ahogy feltört bennem a gyűlölet. Angol demokrácia. Lord Carrington Szarajevóban közvetít – miért nem Derryben?” Derry, majd Belfast iszonyú képei, amelyek szemléletesen bizonyították, hogy a demokrácia összefér a brutális erőszakkal, kiszorították belőlem a megölt lány történetét. Csak most találtam rá, véletlenül, ahogy felcsaptam füzetemet.

A sztori egyébként bizonyításra sem szorulóan autentikus. Vagyis nincs szüksége irodalmi feldolgozásra ahhoz, hogy megdöbbenjen. Sőt az irodalmi feldolgozás feltehetően elvenne a hitelességéből, anekdotisztikussá kerekítené, vagy mélyértelművé stilizálná a büntényt és a bosszúvá-

gyat. Kleist úrrá lett anyagán, mert végletes személyisége azonosult a bosszú szellemével, olyannyira, hogy kívül tarthatta magát a történeten, beérhette azzal, hogy a dolgok magukért beszéljenek. Szenvedélyektől túlfűtött novellája így kelthet objektív hatást.

Második bejegyzés

Gombrowicz – 1956-ot írunk – nagy csomag lengyelhoni folyóiratot kapott Párizsból, és tanácsalanság fogta el. Hemzsegtek bennük az események, amelyekről nem tudott, a célzások, amelyeket nem értett, a követhetetlen viták és az ismeretlen vitázók. A nagy halom nyomtatott papírral birkózva egyetlen autentikus szöveget sem talált, sem hosszú távú szellemi munkára berendezkedett szerzőt. Az a benyomása támadt, hogy az otthoniak nem élték át az életüket. 1939 óta – amióta elhajózott országából – két nagy történelmi tapasztalaton vergődtek keresztül: a háborún és a forradalmon. Csakhogy a háború borzalma nem élhető át: vannak az iszonyatnak megemészthetetlen dózisai. Proust a maga grófjaiból többet aknázott ki, mint a lengyel irodalom Auschwitzból, hiszen „négy millió meggyilkolt zsidó – ez Himalája”. „Kínos a kontraszt a véres húshegyek és a hozzájuk fűzött banális kommentárok között.” Gombrowicz megállapítja, hogy a krematóriumok maró füstje a lengyel írók ábrázolásában „az új diktatúra tömjénfüstjévé változott át”, miközben Kolima füstjéről nem esett szó. De ha a lengyelek a háborúból legfeljebb azt élték át, hogy ez a maga teljes iszonyatában átélhetetlen, akkor becsületesebben jártak volna el, ha görcsös erőfeszítések helyett inkább azt a kérdést feszegetik, hogy miért nem birkóznak meg ezzel az élménnyel. Lesújtó véleményét fejtegetve észébe jut persze, hogy ő maga Buenos Aires kávéházaiban ücsörögve tizedannyit sem szenvedett, mint honfitársai, így hát inkább alázatot kellene éreznie, mint „hideg megvetést, mely olyan erős bennem, hogy el sem titkolhatom ebben a naplóban, amelyben nemigen szeretnék hazudni”. E megvetés abból a felismerésből fakad, hogy legyengült az otthoniak létezése, korábbi énjük megszűnt, újra pedig nem tettek szert, csak valami homályos, elmosódott, félkész, embriónális egzisztenciára. „Lenni – ez csakugyan minimális követtelmény, amelyet a lengyel értelmiséggel, a lengyel tudattal szemben támasztok.”

A háború végére a lengyelek kiürültek, és ebbe az ürességbe ömlött bele a marxizmus. Ezért a forradalmat sem élték át, mert nem voltak abban az állapotban, hogy átéljenek bármit is. A marxizmus nem a saját erejéből, szellemi ellenállásokat legyőzve terjedt el Lengyelországban, hanem kényszer eredményeképpen, „ahogy egy ketrecet ráborítanak elkábított madarakra, ahogy ruhát húznak egy meztelen testre”. A ketrecben azután lehetetlenné vált

minden vita a forradalommal. A provinciális lengyel irodalmi hagyomány nem készíthette fel a lelkeket arra, hogy szembeszálljanak Marxszal, ezért „intellektuális fegyverek, szilárd erkölcsi meggyőződés nélkül, magukra hagyatva, erőltetnül elutasították inkább, semhogy felvegyék vele a harcot”. Így állt elő az a paradox helyzet, hogy individualizmuson edződött nyugat-európai országokban, például Franciaországban és Olaszországban a marxizmust sokkal mélyebben élték át, mint Lengyelországban, ahol ez csupán társadalmi rendszerré válhatott, miközben a lengyeliség továbbra is a világ legkevésbé marxista nemzetei közé sorolható.

Mindez mutatis mutandis érvényes a térség valamennyi országára. A forradalom motorja mindenütt a szovjet hadsereg jelenléte, nem pedig a tömegek akarata volt. A gyér számú spontán forradalmi mozgalmakat – például a földfogaló parasztek akcióit – a kommunista párt az egy ideig még létező polgári pártokkal karöltve fojtotta el. A kommunista pártok a maguk felülről lefelé építkező, importált hierarchiájával e forradalmak belső természetének pontos tükröképei voltak.

Magyarországon a Gombrowicz vázolta üresség a totális vereség érzéséből táplálkozott. Földrajzi okokból, továbbá a Horthy-korszak politikai vezető rétegének tehetetlensége folytán Magyarország maradt Hitler utolsó szövetségese, így aztán remény sem nyílt arra, hogy a demokratikus fejlődést célul kitűző kormányzat megmaradjon azoknak a Trianonban elcsatolt magyar lakosságok területének legalább egy részét, amelyet a Horthy-rendszer Hitler segítségével visszahódíthatott. A trianoni szerződés igazságtalansága és az ezt követő huszonöt éves irredenta uszítás egyaránt megterhelte a lelkeket, és ezt a kettős terhet az új rendszernek már a kezdet kezdetén viselnie kellett. Ehhez járult, hogy Magyarországon – Lengyelországgal ellentétben – nem volt számottevő antifasiszta mozgalom, se gettolázadás, se varsói felkelés, se demokratikus kormányzat Angliában, se jelentékeny kommunista ellenállás. Még a nyilas uralom is szilárdan állt a lábán, a küszöbönálló vereség sem ingatta meg, mert a német hadseregen kívül a lakosság egy része, továbbá a katonaság, a rendőrség és a csendőrség kielégítően támogatta. Így teremtődött meg a specifikus magyar üresség, melyet a szegény, a melegségeresés, a múltstilizálás és a jóvátétel vágya színezett át, gomolygó gőzök, képlékenyek és illékonyak.

A megszálló szovjet hadsereg véget vetett a fasiszmusnak és a háborúnak, de az üresség tartalmas betöltését nem segítette elő. Gyilkolt, fosztogatott, maga alá teperte a nőket, s végül felszabadítói szerepkörének fittyet hányva megszállóvá lényegült át. Mindennek ellenére a lakosság egy része – nem csak a fiatalok, és nem is csak a Budapesten életben maradt zsidó származású polgárság, mely életét köszönhette a Vörös Hadseregnek – önnön ürességét forradalmi tartalmakkal akarta megtölteni. Ebben segítettek az 1945-öt követő évek perdöntő eseményei. Földet osztottak a félféudális Magyarországon, megkezdtek egy munkások és parasztek sorából származó, új fajta értelmiség kinevelését, államosították a nagyüzemeket. Ezeknek a folyamatoknak a tartalma forradalmi volt, noha adminisztratív úton, parancsra hajtották végre őket. Mire kialakult az egypártrendszer, sokan hittük, hogy új tartalmaktól duzzadunk, a marxizmus, vagy amit annak hittünk, vagy valamiféle népi

romantikával paprikázott vörösbe játszó forradalmiság megváltott bennünket az ürességtől.

Ez a hit azonban többnyire nem volt autentikus, Gombrowicz kifejezésével élve nem az élet mély átéléséből, hanem valamiféle akarásból táplálkozott. Már 1956-ban kiderült, hogy a marxizmus teljességre törő szemléletmódja a magát marxistának vélő értelmiségnek is csak töredék részét hatja át. A forradalom baloldali volt ugyan, mert a hangadó pártok, a munkástanácsok és a lakosság egyéb spontán szervezetei – a magán- és az állami tulajdont egyaránt elutasítva – a termelőeszközök köztulajdonának biztosítására törekedtek. Ideológiai értelemben azonban hihetetlen sokrétűség uralkodott, ki-ki a maga zöldségével gazdagította a közös forradalmi levest. A Kádár-rendszerben a családott és rezignált értelmiség túlnyomó többsége depolitizálódott, esztétizálódott, az örök értékek vagy a szakismeretek sáncaiba vonult vissza. Harcát a marxizmussal most sem vívta meg (hanem közönyössé vált iránta), miközben a rendszernek évtizedeken át olykor távolságtartó, olykor készséges partnerévé vált. De az uralmon lévők sem éltek autentikus életet. Még a régi kommunisták is eltávolodtak a marxizmustól, mely számukra a hatalomgyakorlásnak a mi geopolitikai zónánkból megkövetelt alibijévé hígult, de a fordulattal járó konfliktusokat elhárították maguktól, langyosan, vacakul sodródtak a napi követelmények áramlatában. Az 1989-ben beköszöntő új fordulattal, melyet ismét nem a közfelháborodás, hanem a világpolitikai körülmények kegyelme kényszerített ki, egy felkészületlen lakosság és egy velejéig ösztintelen értelmiség nézett szembe (tisztelet persze a kivételeknek). Ennek az értelmiségnek harminc éven át elemi érdeke volt, hogy ne lássa át a helyzetét, ezért az új szituációban nyaktörő lelki-szellemi-világnézeti akrobatikára vállalkozott. *Tiszta múlt kft*-ket alapított, elvtelen véd- és dacsözvetéseket kötött. A szabadság szokatlan levegőjében rehabilitálódtak, sőt kormányképesé váltak még olyan pozíciók és magatartásmódok is, amelyeknek legkésőbb 1945-ben végleg le kellett volna tűnniük. Mindezek a folyamatok többnyire „homályos, elmosódott, félkész, embrionális” lelkekben zajlottak le, olyasfajta legyöngült létezés eredményeképpen, amilyen Gombrowiczból már az Úr 1956-ik évében „hideg megvetést” váltott ki.

Harmadik bejegyzés

Vége megjelent a német összkiadásban a *Transz-Atlantik* című regény függelékeként Gombrowicz botrányos pamfletje, *A költők ellen* (1951), melyet a *Naplóban* is emleget, esztétapukkasztó éllel. Összefoglalom legfontosabb állításait.*

Megvallom: Gombrowicz leírása a költészetből élők – költők, költészetkritikusok – zárt és mesterkéltséggel világáról megegyezik a tapasztalataimmal. A versmondók népes táborát is ide sorolnám. Túlnyomó többségük természetellenesen megváltoztatja – rezgetteti, búgítja – a hangját, az élő nyelvtől idegen, liturgikus hangúlyokat iktat be, acán áhítat ömlik el, szemét kidüleszti, mintha angyalt látna átsuhanni a szobán. Ebben a magatartásban testet ölt e szféra önértékelése, kvázi-vallásos önimádata, amely Gombrowiczot pamfletje megírására sarkallta.

Maga a pamflet – mint a legtöbb olyan mű, mely magá-

* Mégsem foglalom össze, mert ebben a számban a teljes pamflet olvasható.

nyosan ront neki szentségszámba menő, általánosan elfogadott előítéleteknek – igazságait nem mindig igazságosan formulázza meg. Miloszhoz hasonlóan, aki azon melegében válaszolt rá, úgy vélem, hogy a költészet nem azonosítható a „tisztá költészettel”, melyet – akárcsak Milosz – „a szellemi eltévelyedések kategóriájába” sorolok. De azzal már egyetértek, hogy a legnagyobb lírikusok művében is fellelhető valamiféle lírából merített, líraiságra törő lírai pátoz, melyet nem az ihlet tárgya, hanem maga a költészet ihletett. Ezért a valóságos – tehát nem filológiai, irodalomtörténeti, könyvtártudományi – halhatatlanság, mint Lukács György szokta volt mondani, egy-két tucat versből táplálkozik, kivéve – mint szintén Lukács mondogatta – „kivéve John Keatset, aki organikusan nem tudott rossz verset írni”. Természetesen a nagy lírikusok tehetsége folyton-folyvást kiütözik kevésbé sikerült műveikben is, és ezek szaporíthatják tudásunkat a költőről és érvényes műveiről. A költői életművek többsége ennek ellenére utánzás, a líra utánzása általában, továbbá azoknak a várakozásoknak a kielégítése, amelyet a költészet és a szóban forgó költő költészete beavatott körökben ébresztett vagy ébresztetni vélt. Ezt a tényállást százhusz évvel Gombrowicz előtt Heine is felismerte, aki az *Új versek* írása közben első kötetére, a *Dalok Könyvére* célozva megjegyezte, hogy lírája bajba került, mert már nem verseket ír, hanem Heine-verseket. Az önkritikát stílusváltás követte.

Gombrowicz vitairatának ugrópontja a cukorhasonlat. A költészet cukrot kínál ebédre, csak hogy a cukor kizárólag más anyagokkal (például kávéval) keverve élvezhető. Ez a hasonlat a lényegét szemlélteti. A költői technika kimunkáltsága és elterjedtsége folytán költők roppant tömege képes arra, hogy ha nem is jó, de legalább hibátlan verset állítson elő. A Gombrowicz által pompásan leírt nyelvi-stiláris-érzelmi beszűkülés eredményeképpen a sakk-komputerek mintájára költő-komputereket is konstruálhatnának speciális képzettségű szakemberek. Az elektronikus úton előállított versek semmivel sem volnának rosszabbak vagy kevésbé hibátlanok, mint a hagyományos úton produkált lírai alkotások miriádjai. Úgy viszonyulnának ezekhez, mint szacharin a cukorhoz: kevesebbtől is megcsömörlenék.

De ha a cukorhasonlatot csak a tiszta költészetre vonatkoztatom, akkor válaszolnom kell arra a kérdésre, hogy mit produkál valójában a költészet. „Verseket” – mondhatnám, de ha megelégednék ezzel a felelettel, akkor kiiktatnám a minőség szempontját a líra birodalmából. Márpedig abban egyetértek Gombrowiczsal, hogy a legtöbb vers kultikus aktus eredménye, a költő a költészet pamlagán önnemzéses alapon teherbe ejti magát, majd sugárzó fejű doktorok „Ah! Ah!” álmekódásának keresztüzében a fényre rángatja férfias buzgalma gyümölcsét, és a legkerekebb fejű, legálmélkodóbb doktoroknak még azt is megmutatja, hogy honnan jön a vers. A költészet legfőbb produktuma nem a vers, hanem egy ennél összehasonlíthatatlanul ritkább portéka, melynek rút neve költői én. Ha kimondjuk Shelley, Baudelaire vagy Ady nevét, egy személyt idézünk meg, aki egyes verseitől szinte függetlenül él bennünk. Ez a személy azokból a termékeny, egyszeri pillanatokból áll össze, amikor egy összecserélhetetlen valaki csak rá jellemző viszonyba kerül olyasvalamivel, ami közérdeklődésre tarthat számot. (Magától értetődőnek tartom, hogy a szóban forgó személy legbenső én-

jének alkotóelemei közé tartoznak azok a képességek is, amelyekkel az adott egyszeri pillanatot megeleveníti.) Az ilyen költő tehát nem egyszerűen magát fejezi ki, hanem a specifikus viszonyt, amelyet a világ dolgaival kiépit – lírai cukra feloldódik a dolgok kávéjában. Együtt vizsgálható csak meg, hogy milyen a kávé, mik és milyenek a dolgok, és hogy milyen módon hatják át egymást.

A létezés és a személyiség általános legyengülése a költészetet abba az állapotba hozta, hogy szinte maradéktalanul illik rá Gombrowicz leírása. „A következő években jó alaposan meg kell erőltetnetek magatokat, hogy a féllétezőstől eljussatok a létezésig, és még nem biztos, hogy sikerül-e ez nektek” – ez az 1956-ban megfogalmazott intelem a lengyeleknek szól. Ma, harminchat évvel később, érvényes a térség valamennyi országára. A pártállamok zordabb és lágyabb diktatúrái a „konszenzus” nevében eltagadták vagy karomtalanították az életünket átszövő konfliktusokat. A külsődleges alkalmazkodás kínját, amelyet teljesen nem lehetett megúszni, az értelmiség többsége változókéony mértékű lelki-szellemi alkalmazkodással csilláptotta. Ez tartotta össze a belterjes, egymáshoz élő és író, egymás elismerésében fürdőző költői világot, amelyről Gombrowicz olyan ékesszólón visolygott. Az e világon kívüleső konfliktusok már csak azért sem zavarhatták e lírai tenyészet anyagcseréjét, mert ezeket költőietleneknek nyilvánították. Így két legyet ütöttek egy csapással. Elhárították maguktól a kényelmetlen konfliktusokat, és a marxista esztétika elvárásaival antipolitikusan szembeszegülve ellenzékinek éreztették magukat kockázat nélkül. Aki saját maga vagy a világ számára külön is demonstrálni akarta, hogy ő bizony nem alkalmazkodik, az alkoholista lett vagy külön, esetleg a biztonság kedvéért mindkettő egyszerre.

A kapitalista országokban uralkodó szellemi-erkölcsi légkör sem kedvez az erőteljes személyiségek kialakulásának. A legkönnyebben ez a politika terepén figyelhető meg. Akik a pénzt adják, azok biztonságot akarnak, és nincs nagyobb bizonytalansági tényező, mint egy valóban jelentékeny személyiség hatalmi pozícióban. Olyan emberek kellene, akik – mint például Bush, Kohl vagy Major – az átlagosnál ékesszólóbban személyesítik meg az átlagot. A felvetődő konfliktusokat – bevándorlás, természet-szenyeződés stb. – ártatlanabbaknak tüntetik fel, mint amilyenek valójában, vagy dramatizálják, de hamis irányban. A hidegháború vége titkolhatóan tanácsalansággal tölti el őket. Diadalmi dalba kezdenek, de hangjuk kibicsaklik: nincs szellőzberendezésük a kénköszag ellen, mely az elszabadult nacionalizmusok poklából árad, és nincs többé a Gonosz Birodalma, mely eltakarhatná világunk alapvető ellentmondását, azt, hogy atomfegyverekkel védett, finom civilizációkat kizsarat, éhes népek gyűrűje veszi körül, az emberiség egyre türelmetlenebb négyötöde. A vezető politikusok eget ostromló jelentéktelensége kijózanító fényt vet a lakosságra is, amely rendre megválasztja őket. A kellemes, halogató taktikázást választják meg velük, a konfliktustalanított szabványlétezést. Ez az atmoszféra művészetellenes, de kedvez a finom lelkek hermetikusan világának, mely a lapos hétköznapok fölött tudhatja magát, toronymagasan.

Hadd térjek vissza a cukorhasonlathoz. A hatvanas években valamikor lefordítottam Brecht nálunk még tilalmas versét, *A megoldást*. Ez méltó

költői válasz volt az 1953-as júniusi felkelés hivatalos értékelésére, amely szerint „a nép elvesztette a kormány bizalmát”. Brecht felveszi a kesztyűt: „... nem volna egyszerűbb, ha a kormány / feloszlatná a népet, / és újat választana?” Ezek a sorok felülmúlhatatlan erővel fejezik ki minden kommunista kormányzat legfőbb dilemmáját: mit csináljunk a néppel, ha nem kér a számára kötelezően előírt boldogságból? Fordításomat felolvastam Csoóri Sándornak, aki nagyot nevetett, majd megjegyezte: „Pompás szöveg, de persze nem vers.” – „Akkor nevezd uborkasalátának” – válaszoltam. Csoóri egyike volt annak a nagyon kevés magyar költőnek, aki publicisztikájában és politikai akciókban is nyíltan elutasította a Kádár-rendszert, de költészetének székesegyházába a politikát 1956 után nem engedte be. Elsősorban rá gondolva írtam meg, részben talán idézett beszélgetésünk hatására, *Kritika helyett* című versemet:

*Ha a csataterék virágát egy szórakozott tehén bezabálja,
megkezdődik a nemi tevékenység költői átfogalmazása.*

*Valószínűtlen madarak kóvályognak a szeszű égen,
s haláltojsaikat eldugják a költők divatos fővegében.*

Csoóri ítélete, a „persze nem vers”, mely Brecht általa is élvezett igazságát a létezés alacsonyabb régióiba utalta, annak a – Thomas Mann némelyest elcsépelet kifejezésével élve – „hatalomvéde benségnek” a szellemében fogant, amelyet a Kádár-korszak legkiválóbb költői kevés kivétellel* élveztek. A késői Brecht a maga költői anyagát képek,

* Kivétel gyanánt Petri Györgyöt említtem meg név szerint.

hasonlatok, metaforák – vagyis a cukor – halmozása helyett az életünket átható ellentmondások nyers felmutatásával teszi szemléletessé. Legsikerültebb versei azzal a kétségbejítő és humoros felismeréssel ajándékoznak meg bennünket, hogy a valóság és elképzeléseink, lehetőségeink és vágyaink, szándékainak és eredményeink összebékíthetetlenek. Ilyen felismerésekre azonban sem a versolvasók szűk, sem a költők népes tábora nem vágyott, anyagukat tehát a költészet cukra eleve nem járhatta át.

(Zárójelben jegyzem meg: a „jó, de persze nem vers”-szerű ítéletek az én verseimet is sújtották nemegyszer, többnyire éppen a sikerültebbeket. Ez sok keserűséget okozott nekem, olyannyira, hogy olykor a meg nem értett költő pózában „térdre hullottam önmagam előtt”. Szerencsémre mindmáig érnek hasonló bírálatok, vagyis elegendő időm volt arra, hogy eltűnjek az okokon. Miért fogadjon be egy olyan közeg, amelyet én teljes tisztelettel elutasítok? Nem várt ajándéknak tekinthetem, ha néhány verses szövegemet még a költői költők és kritikusok is jónak ítélik.)

Brecht példájával egyébként Milosz érveléséhez szeretnék adaleköt szolgáltatni. A költészet nem feltétlenül tiszta, a költő nem feltétlenül szolgálja hivatásának és a saját stílusának, és a költői pátosz olyan anyagokat is görgethet magával, amelyek kívül esnek a költészet zárt világán. A késői Brecht-nél frissebb példa erre a fiatal Ginsberg, akinek egyik poémája, az *Üvöltés* nagyszabású nemzedékregejnt rejt magában, másik poémája, a *Kaddis* pedig családregényt. Roppant életanyag kavargó a hosszú verssorokban, tények, történések, sorsok, kataklizmák. A cukor az élet prózáját járja át, és közben megkeseredik. Ettől a folyamattól Gombrowicz sem fordul el közönyösen. Azt vallja, hogy a költészet tőle sem idegen, „ha más, prózai ele-

Ö V A L A T T

„Ez magyarellenes.”

MÁRTON LÁSZLÓ

Ez tömondat.

Ez hülyeség.

Iskolás gyermekek mondanak effélet, ha nyelvtanból felelnek, vagy ha szünetben kint szaladgálnak a folyosón. Ám az idézőjelbe tett kijelentés nem gyermekszájából, hanem egy országgyűlési képviselő szájából hangzott el, s egy nyilatkozat részeként jelent meg: ennek megfelelően minden gyermeki romlatlanságot nélkülöz. A képviselő az úgynevezett „Mikó Imre Kör” perzekúciós programját hirdette meg, majd engedelmét kért az újságírótól, hogy egy példát (szó szerint: „egy konkrétumot”) mondjon. Az újságíró szemében bizonyára felcsillant a beleegyezés, mert a képviselő ajkai közül máris kibukik a konkrétum: Spiró György neve. A képviselő azt állítja, hogy Spiró „nemrégiben írt egy verset”, ennek ő felfigyelt egy fél mondatára, amely a fent idézett kijelentés megtételére sarkallta: „Ez magyarellenes.” A tömondatból sugárzó nemes indulat és elmélyült intelligencia azt diktálná, hogy itt érjen véget a nyilatkozat, s mindenki néma révületben várja, míg megnyílik a föld; csakhogy a képviselő, vérbeli politikus lévén, mindjárt egy éppoly konkrét, amilyen konstruktív javaslattal is előhozakodik. „S ő most [mármint Spiró] a szolnoki színház megválasztott igazgatója. Ha ennek [!] a nemzetnek egészséges

*magyarságtudata lenne, akkor ez az ember legfeljebb egy kis, alternatív színházat vezethetne.”**

Ez az eszmefuttatás oly maradéktalanul, oly tömören és vegytisztán tartalmazza korszakunk egyik jellegzetes mentalitását, mint sóbálvány a só; ezért, úgy vélem, messzemenő tanulságokkal fog jutalmazni bennünket, ha közelebből szemügyre vesszük. Mindenekelőtt az derül ki belőle, hogy a képviselő nem akarja eltörölni a föld színéről a magyarellenes magyar színiigazgatókat, nem akar – egyelőre – törvényeket hozni ellenük, csupán „kis, alternatív” színházakat szeretne ajándékozni nekik. Legfeljebb. Nagybacska színházak vezetésétől a képviselő akkor is megkímélné a magyarellenesek majdani listájára felkerülőket, ha történetesen az erre illetékes testület megválasztja őket. A képviselő szerint a színiigazgatók legitímációs forrása nem a helyi önkormányzat döntése, nem is a szaloma tekintélyes képviselőinek véleménye vagy a színházlátogatók tetszése, még csak nem is a kulturális kormányzat kegye (mint az ántivilágban volt) – hanem kizárólag az oszthatatlan nemzettest, amelynek állítólagos akarata a feljelentői társaskör van hivatva kinyilatkoztatni. Persze, ez a szép álom csak akkor valósulna meg – mintha maga a képviselő sem hinne maradéktalanul benne –, „ha ennek a nemzetnek egészséges magyarságtudata lenne”. Kérdés: még me-

*Ha a képviselőnek egészséges magyar nyelvérzéke volna, akkor legfeljebb az általa vezetett kis, alternatív mondatokat nevezné magyarellenesnek. (M. L.)

mekkel vegyül”, mint Shakespeare drámáiban vagy Dosztojevszkij és Pascal prózájában. Nem érthető, hogy miért ítéli a versköltészetet eleve alkalmatlannak a vegyülék létrehozására.

Másik modern példaként Ernst Jandl említtem meg, akit pedig látszólag telibe talál Gombrowicz pamfletje. Élete „teljes odaadás a költészet iránt”, hivatásának rabszolgája ő. Bár költészetének nagy részében struktúrákat kutat, nem érvényes rá Gombrowicz legsúlyosabb szemrehányása, az, hogy a költő struccként homokba dugja fejét a valóság elől. Jandlnál a struktúrák minduntalan étellel telnek meg, háborús zajokkal és zörejekkel, a szociálisan vagy szellemileg reménytelenül lecsúszott emberi lények tökéletlen beszéd- és gondolatörmelékeivel, az egyformásítás roppant nyomása ellen küzdő, magára hagyott személyiség magányos küzdelmével:

*ich will nicht sein
so wie ihr mich wollt
ich will nicht ihr sein
so wie ihr mich wollt
ich will nicht sein wie ihr
so wie ihr mich wollt stb.*

Szembeszökő, hogy ez az „én”, amelyet Jandl egyszótagos szavakkal, az „ihr” névmás elhelyezésének, a hangsúlyoknak és a szórendnek a váltogatásával, zárt grammatikai struktúrában védelmez a brutális külvilággal szemben, mennyire hasonlít ahhoz a gyémántkemény „én”-hez, amelyet Gombrowicz négyzertes ismétlésben naplója élére plántált. Ennek az „én”-nek tulajdonítom, hogy Jandl, a stílusok és stílusoktatás bolondja mégsem válik saját stílu-

sának rabszolgájává, mint annyi jelentékenynek tartott költő, hanem megőrzi szuverenitását vele szemben. Nem is egy, hanem több stílusa van, és mihelyt az egyik lehetőségeit feltárta, újabbak kutatásába fog.

Brecht, Ginsberg és Jandl példájával azt szerettem volna érzékeltetni, hogy Gombrowicz a maga népszerűtlen, magányos igazságát a túlzásig fokozta. Nem bajlódott kivételekkel, hiszen a szabályt kellett egy egész világ ellenében megfogalmaznia. Naplójában talál elismerő szavakat költőkre, például Goethe-re, Baudelaire-re vagy Heinére, akik a vereség romantikáját megszipító erényes, hazafias, ájtatos lengyel költésszel szemben a személyiség bajnokai, vagyis azé a princípiumé, amelyből minden művészet táplálkozik.

Néhány kiegészítő megjegyzés a fenti témához. A költészet becsülete merőben költői eszközökkel is helyreállítható. Hadd érzékeltessem ezt Heine példájával. A *Romantikus iskola* című tanulmányában körülbelül úgy ítélte meg a korabeli német költészetet, ahogy Gombrowicz a lengyel lírát. Múltszépítés, modernséget elutasító katolicizmus, hígagyú, provinciális hazafiaság, sehohsem létezett középkori eszmények imádata, csalogányos és rózsás metaforakincs a közös költészet kelléktárából, melynek még személyes tartalomra sincs szüksége ahhoz, hogy dúsán tenyesszen. Heine magát is a romantikus iskola tanítványának vallotta, mindenesetre olyannak, aki felcseperedve eltárgyalta tanítómesterét. Ezt nem csak teoretikusan cselekedte meg, hanem a költészet nádpálcájával is:

~~lyik nemzetnek lehet egészséges magyarságtudata? Lehet, hogy a világ minden nemzetének egészséges magyarságtudata van, csak a magyarországnak van beteges magyarságtudata? Még elgondolni is borzalmas.~~

~~További kérdés: vajon hol húzódik a határ a „kis, alternatív” színház és a nagy, konzervatív színház között? Százhusz férőhelyes színházat még szabad lenne magyarellenes direktoroknak vezetnie? De kétszáz férőhelyeset már nem? S mi az, hogy alternatív? (Már csak azért is, hogy ki lehessen találni az ellentétét!) Az alternatív szó tudomásom szerint azt jelenti, hogy két lehetőséget megengedő; alternatív tehát az a színház, amelynek két játszóhelye van. Eszerint magyarellenes színiigazgatónak oda lehet adni a budapesti Nemzeti Színházat, hiszen az a Várszínház miatt messzeemenően alternatív (feltéve, hogy egyszerre 120 nézőnél több nem teszi be a lábát); viszont például az RS 9-et csakis magyarbarát színiigazgató kaphatja meg. Am ez esetben tisztázandó, hogy a magyarbarátok csak idegen nemzetiségűek (angolok, franciák, románok stb.) lehetnek-e, vagy esetleg magyarokat is ki lehet-e nevezni magyarbarátoknak.~~

~~Elképzeltető persze az is, hogy a képviselőnő alternatív színházon mindössze az előadásmód újszerű, kísérletező felfogását, vagy a műsorpolitika radikalizmusát érti. (Ez persze magyartalan és értelmetlen, de kicsire nem adunk.) Ha így áll a dolog, akkor stílusteremtő, markáns előadásokat kizárólag magyarellenes direktorok irányítása alatt lehetne létrehozni, ugyanez vonatkozik a végiggondoltan, intenzíven konzervatív előadásokra is (ilyen volt például a Csirkefej a Katona~~

~~József Színházban, amely csodálkozók a képviselőnő! – történetesen Spiró műve); ellenben a kliészerűség, a közepszerű semmitmondás egyöntetű dicsősége a magyarbarát (vagy magyarellenes-ellenes?) színiigazgatóknak jutna.~~

~~Esetleg ki lehetne jelölni a világ drámairodalmában a magyarelleneseknek egy külön rezervátumot: Genet, Ghelderode és Weöres darabjait kizárólag magyarellenes igazgatók tűzhetnék műsorra kis, alternatív színházaikban, a többit meg a többiek. Érdekes volna elgondolkozni Shakespeare életművének felosztásán is: a magyarellenesek megkapnák a színműveket és a tragédiákat, az unmagyarellenesek (filoszittyák?) pedig a végjátékokat és a királydrámákat, sőt ráadásképpen a szonettekét is. Ennyit az alternatív színházról. Egyéb értelmezéseit nem ismerem; azt pedig elképzelhetetlennek tartom, hogy a képviselőnő maga sem tudja, mit beszél.~~

~~Minder persze még csak az elemzés külső köre, a képviselőnő elmegyümlöcsének még csak a héját bontogatjuk. Azt mondja: Spiró György nemrégiben írt egy verset. Mi értendő azon, hogy nemrégiben? A szóban forgó vers majdnem tíz éve keletkezett, és hat éve jelent meg. Amennyiben a képviselőnőt egy cseppkőbarlangból szalajtották, ahol ő volt az ügyeletes sztalagmit, akkor ez valóban nem túl nagy idő (ellenében egy szabadságvesztését töltő elítéllet, akinek erről nyilván más a véleménye); mégis meggondolandó, hogy amikor a képviselőnő a kezdődő perzekúciót példákkal akarja megindokolni, nem jut eszébe semmi egyéb, mint egy évvel ezelőtti nyugvópontonra jutott ügy.~~

~~És itt ismét előtölköszik néhány kérdés. Például: vannak-e~~

A parton állt a kisasszony,
sőhajtott réveteg.
Félénk szívét az alkony
pírja hatotta meg.
Kisasszony, miért is ámul?
Ez régi színdarab.
Elöl lemegy, de hátul
visszajön majd a nap.

A közhelyé és pózzá laposodott természetimádat, a német romantikának érzélgős hadjárata a polgárosodás ellen a valóság nyelvére lefordítva épp olyan nevetségessé válik, mint Brecht idézett versében a tényekkel szembesített kommunista észjárás. Az első szakaszban Heine megmutatja, hogy ő is képes arra, amire a tisztelt kollégái, szájába veszi az elviselhetetlenül édes cukrot, lenyeli, majd a második szakaszban alul kibocsátja, és orruk-szemünk elé tárja, mi lett belőle. Gombrowicz nem vette tekintetbe, hogy a költészet épp olyan alkalmas a kiürült lírai rítusok leleplezésére, mint a pamflet.

A hányszor V. ügyvédnök itt Berlinben, ahol ezt a fejtegetet írom, megment egy vietnami vagy török menekültet a kitoloncolástól (és ezzel az átnevelő táborától, kínzástól, esetleg kivégzéstől is), eszembe jut, hogy milyen megalapozatlan a művészet világát körülvevő társadalmi megbecsülés. Még azok is felnéznek ránk, és megtiszteltetésnek tekintik kézszerítésünket, akik egy sorunkat sem olvasták. (Így persze könnyű...) Amikor

egy pesti orvos fiam arcidegéről leoperált egy daganatot, úgy, hogy még az ideg sem sérült meg, ugyanez az érzés fogott el. Ha V. az egyik perre nem készül fel kielégítően, ha az orvos egy tizedmillimétert téved, mert éjjel nem aludt eleget, emberi sorsok dőlnek romba. Ha viszont én rontok el egy hasonlatot vagy rímet, abból az égvilágon senkinek sem lesz baja.

Egyetemista koromban, 1952-ben a nyári szünet egy részét az épülő Sztálinvárosban töltöttem. Kubikoltam a roppant hőségben, a föld agyagos volt, az élelem pocsek, a norma teljesíthetetlen. Mivel rendszerhű költeményeimért három hónappal korábban József Attila-díjjal tüntettek ki, brigádvezetői minőségben túrtam a földet. Beszottjaim – akiket velem ellentétben nem a lelkesedés, hanem a szegénység hozott Sztálinvárosba – pénzt akartak keresni. Én viszont hű maradtam a kommunista morálhoz, és nem járultam hozzá ahhoz, hogy kijátsszuk a normákat, mint a többi brigád, noha tudtam, hogy tisztességes úton még szétrongyolt ruháink árát sem keressük meg. Azt is tudtam, hogy nekem könnyű becsületesnek maradnom, mert a szüleim eltartanak. Elcsigázva, éhesen, a többiek gyűlöletének kereszttüzeiben gondoltam először arra, hogy a kubikos munkája nehezebb, mint a költőé, és hogy semmi sem indokolja azt a különleges áhítatot, amely a művészet szféráját körülveszi. Úgy éreztem, hogy normális tevékenységemnek, a versírásnak valójában nincs realitása, különösképpen a kubikoláshoz képest. Normális életembe visszatérve persze elfojtottam ezt a felismerésemet, de nem teljesen. Többször is előbukkant pályafutásom során, utoljára egy hete, amikor Gombrowicz fejtegetéseit olvastam a költők, kritikusai és tisztelőik térdreborult, zárt világaról.

a magyarellenességnek fokozatai? Ha igen, mi számít inkább: a magyarellenes szándék vagy a magyarellenes következmény? Amennyiben a magyarellenesség csak a magyarság egy részét (régio, társadalmi réteg, felekezet, etnikai csoport) veszi célba, vajon ezt a képviselőnk miként óhajtja elbírálni? Vannak-e a magyarellenességnek műfaji vagy formai megkötöttségei? Mennyivel súlyosabb eset egy magyarellenes szonett, mint mondjuk egy magyarellenes madrigálvers? Van-e a magyarellenességnek mint üldözendő megnyilvánulásnak elévülési ideje? Lehet-e rá boesánatot nyerni, s ha igen, hogyan és kivel? Vagy esetleg elég egy feljelentés – bárkitől, bárhonnét jöjjön is –, hogy semmivé tegye évek megfeszített munkáját, a tehetség legfényesebb megnyilvánulásait, sőt adott esetben a szellem által hitelesített erkölcsi helytállást is?

Egyáltalán: mi az, hogy magyarellenes? És mi a kérdés pusztán felvetésének erkölcsi konzekvenciája? Végül pedig: feltéve, hogy van magyarellenség, feltéve, hogy ez Magyarországon komoly társadalmi veszélyt jelent, feltéve, hogy a magyarországi magyar magyarellenség mindenekelőtt úgynevezett „megnyilvánulásokban” érhető tetten (nem pedig hibás döntésekben vagy rosszhiszemű politikai kezdeményezésekben), feltéve, hogy a „belső ellenség” (milyen zamatos kifejezés) a magyar írástudók között keresendő, feltéve, hogy Spiró a versével együtt magyarellenes: vajon ki használja föl ezt a néhány sort magyarellenes propaganda céljaira? Vajon a szerző, aki nem számolva a következményekkel, egyszer átengedte írását egy néhány száz példányos folyóiratnak, vagy azok, akik a szerző beleegyezése nélkül, tiltakozásával nem törődve igyekez-

nek egy nagyobb versciklusból önkényesen kiragadott vers önkényesen kiragadott néhány kitételét minél szélesebb körben ismertté tenni?

Ideje volna a képviselőnk felvilágosítani, hogy nincsenek magyarellenes versek, csak rossz versek és jó versek vannak. Ezenkívül vannak uszítások és gyalázkodások, ám ezek kívül esnek a magyar irodalomban zajló kultúrharc lövészárkain; rendészeti kérdésnek tekintendők. Azt sem ártana értésére adni a képviselőnek, hogy Spiró nem lírikus; működése a legnagyobb rosszakarattal sem ítéhető meg az említett vers alapján. Van Spirónak két-három regénye és tíz-húsz drámája; nem is rosszak, higgye el a képviselőnk. Vagy inkább győződjék meg róla. Biztos vagyok benne, hogy némi beható szöveg-olvasás után egy vagy két fokkal árnyaltabb lenne Spiróról alkotott képe.

Ennek híján arra kell gondolnom, hogy a képviselőnk közvetlen összefüggést lát a sok évvel ezelőtti versírás és a jelenlegi színgazgatói pozíció között. Azt mondja: „Ez magyarellenes.” Azt egy árva szóval sem állítja, hogy Spiró nem jó színgazgató; ez a kérdés őt szemlátomást nem érdekl. Azt pedig végképp valószínűtlennek tartom, hogy bokros teendő közepette végignézett volna Szolnokon akár egyetlen előadást is. Mindez majdhogynem rendben is van; én csak azt fures állok, hogy a képviselőnk, amennyiben Spirót magyarellenes költőnek tartja, miért a színházból, miért nem a költészetből akarja kitiltani? Olyan rejtély ez, amelynek nyitját még csak nem is gyaníthatom.

Azt azonban gyanítom, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet

Luxusautóját a jómódú ifjú nemi szerve meghosszabbításának tekinti. Ahogy lassítva kiszól a hölgynek, ahogy kinyitja az ajtót, feldereng az intim összefüggés.

A költők – közülük is főként a sorsüldözöttek – a verset használják arra, amire autóját a jómódú ifjú. Mivel a költői tevékenységet a szertartások és misztériumok légköre övezi, mindig akad egy hölgyréteg, mely a verset szerzőstül fogadná be, mégpedig nemcsak a fülével. A költők egy része épít erre. Például G. sikertelen szerelmi ostrom közben szalvétára firkantja a nevét: „Tedd el, ez valamikor vagyont ér majd” – és folytatja az ostromot.

G. gőgje olyan érmén pompázik, melynek másik oldalán ez olvasható: SZERÉNY-SÉG. Aki jártas költői körökben, tapasztalhatja, hogy a báberkosszorusi fők többnyire hamis szerénységbe burkolóznak, nem magukat, hanem egymást dicsérik, az adott dicsérettel visszaigazolván a kapottakat. „Az efféle szerénységnek nincs helye az irodalomban” – írja Naplójában Gombrowicz. A dölyf és a becsvágy az írás motorja. Nem takargatni kell őket, hanem „nyíltan megvallani. Akkor civilizálhatók.”

Gombrowicz költészet-kritikájával harmonizál Ingeborg Bachmann lírai elnémulása

életének utolsó éveiben. Bachmann mind elviselhetetlenebbnek tekintette „a kontrasztot a véres húshegyek és a hozzájuk fűzött banális kommentárok között”. A költészet szavait alkalmatlanoknak ítélte arra, hogy kifejezze velük a világ borzalmát. Így kezdődik utolsó verse, a *Semmi* nyencséget:

Már semmi sem tetszik nekem.

Stafrozzak ki
egy metaforát
mandulavirággal?
a szintaxist feszítsem fel
egy fényeffektusra?
Ki törné szét koponyáját
ilyen fölösleges dolgokon –

Azok a szavak
tanítottak belátásra
amelyek itt vannak
(a legalacsonyabb osztály számára)

Éhség
Szégyen
Könnyek
és

Sötétség.

Élete utolsó hat évéből egyetlen verssor sem maradt ránk. Logikus sors: a költő, aki hivatását fölöslegesnek tekintti, meggyullad ágyában, feltehetően kábult állapotban. Lesújtó véleményét a költészetéről önmagára vonatkoztatta

alapítója, Erdély egyik legkiválóbb fia, gróf Mikó Imre, ha váratlanul feltámadna halottaiból, s látná, hogy kik és miféle céllal próbálnak a vállára felkapaszkodni, csak a vállát rándítaná. De azt nagyon. Mikó nevének meghurcolóival ellentétben – pontosan tudta, hogy az ország építése, a hagyományok életben tartása és a nemzeti kultúra gazdagítása feltételezik egymást. Az ő munkássága éppen annak az élő hagyománynak (törzsközösség és befogadás szintézisének, polgári öntudatnak és nagyralátó nemzettudatnak) képezi szerves részét, amelyet a szélsőségek mögött felsejelő terror és az elburjánzó paternalizmus megpróbál szétrombolni. „Létünk nyelvünkötől, ez irodalmunktól függ” – Mikó így vélekedik. A nevét viselő kör tagjai nem így vélekednek. Márpedig akár tetszik, akár nem: az az ember, aki drámaíróként és színiigazgatóként maradandó munkát végez, lényegesen közelebb áll a reformkor nagyjaihoz és a nemzeti hagyományok fősodrához, mint a feljelentések gyártói és terjesztői.

Ez utóbbiaknak csak azt tudom ajánlani, hogy magyarellenesség miatt sürgősen jelentsék fel a magyar költészet összes nagyjait. Kezdjék Kőlcseyvel, aki a Hymnuszban jóformán végig a magyar nemzet bűneit eszeteli, s a Zrínyi második énekében kimondja, hogy a kétségkívül bekövetkező nemzethalál után „szébb arcot ölt e föld kies határa”. Ne kíméljék Berzsenyit, aki Bethlenről és Rákócziról kegyeleltéért kijelentéseket tesz; ne mulasszák el megtagadni Vörösmartyt, aki szerint a haza „neve szégyen, neve átok”. Okvetlenül jelentsék fel Adyt, akit már néhány ki nem tűnő kortársa is feljelentett magyarellenesség miatt; törjenek pálcát Vajda János felett; Arany

se érezhesse magát teljes biztonságban. Mégis, a legkémszerűsebb üldözést Petőfi Sándor érdemli, aki Nagyváradban című versét így fejezi be:

„Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába'
Kezére bilineset, nyakába
Jármot, hátára kancsukát!”

Azt hiszem, ehhez a szó szoros értelmében égbekiáltóan magyarellenessé vershez képest Spiró verse a lehető legszelídebb elbánást érdemli. Talán nem is az a kérdés, hogy lehet-e Spiró színiigazgató; inkább azt kellene eldönteni, vajon lehet-e Petőfi Sándor vándorszínész, vagy csupán egy kis, alternatív forradalom géniusza.

Ehhez képest már nem is túlzottan érdekes, hogy kiről mit mond a képviselő. A magyar irodalom helyzete Magyarországon mindinkább hasonlítani kezd a határainkon túli magyar kisebbségek helyzetéhez. Esélyeink és fenyegetettségünk egyaránt ebből a beszorítottságból fakadnak, amely kedvező esetben akár sűrítettség is lehet. A kisebbségi helyzet sok rejtett alkotói energiát mozgósíthat, és növelheti a teljesítmény tétjét; ám ha az írók nem tudják áttörni az irodalomra ismét rádermedő kollektivitás új korlátait, úgy múltunkkal, előzményeinkkel, szellemi őseinkkel és éthozsunkkal együtt fogunk elszűnyedni – sőt hamarabb és véglegesebben válunk múlt idővé, mint ők. Ez azonban – akár remény, akár veszély – kívül esik a képviselő látóhatárán.

végletes következetességgel. Gombrowiczot könyörtelen felismerései józanabb belátásra bírták. Ha a hullahegyek nem ábrázolhatók művészien, akkor fogalmazzuk meg éppen ezt a tehetetlenségünket, vagy összpontosítsunk arra, ami nem követel tőlünk kompromisszumot, ahogy Proust tette a maga grófiaival. Ha négymillió elgázosított ember borzalomhimalájája előtt meg kell hátrálnia a művészetnek, akkor forduljon az egyéni sorsok felé. Talán mégis meg lehetne próbálkozni azzal az egyszerű iszonyattal, amelyet a szép, fiatal lány élt át, aki csinosan felöltözött, megindult egy állásajánlat nyomán, és egy szaros mezőn végezte, vagy valami szeméttelenen.

Évekkel ezelőtt Jan Kott

szemléletesen beszámolt egy nemzetközi Shakespeare-konferenciáról. Közel ezer Shakespeare-kutató sereglett New Yorkba a világ minden tájáról, elvégre Shakespeare már éppolyan önálló iparág, mint mondjuk az adótanácsadás, jelentékeny számú értelmiséginek ad kenyeret még ínséges időkben is. Az összejövetel csúcspontjának a harmadik, vagyis az utolsó nap ama pillanata ígérkezett, amikor Borges argentin író, az élő halhatatlan előadja nézeteit angol kollégájáról, a halott halhatatlanról. Bontatlan volt a csend a zsúfolt teremben, amikor bevezették, és a mikrofon elé navigálták a félvak agastyánt. Ez nekilátott, de gyöngye volt a hangja, vagy nehezeire esett az artikuláció, vagy a mikrofon mellé beszélt, így hát a közönség csak azt hallotta, hogy „ssss”, „sksz”, „ssksz”, „ksssszp”, „sss”, „sskszprrr”, „sksszprrr” egy fél órán keresztül. Amikor a szónok elhallgatott, kitört, és percekig át tombolt a tapsvihár. Ez a szcénna is eszembe jutott, miközben Gombrowicz pamfletjét olvastam, fejtegetéseit a teljes odaadásról, az ájtatos térdrehullásról a költészet struccmadara előtt.

Negyedik bejegyzés

(Két berlini Gombrowicz-anekdota)

Minap kisebb társaságban együtt vacsoráztam Andrzej Wirth lengyel irodalomtörténésszel, fordítóval, színházi szakemberrel. Amikor megemlítettem neki, hogy Gombrowiczsal foglalkozom, a következő történettel ajándékozott meg:

Már emigráns volt, és éppen Nyugat-Berlinben tartózkodott, amikor Gombrowicz 1963-ban Ford-öszöndíjas-ként befutott ide. Wirth mindenképp meg akart ismerkedni vele. Gombrowicznak nem volt telefonja, ezért Wirth, barátai biztatására, úgy döntött, hogy beállít hozzá valamikor késő délelőtt. Az elhatározást tett követte. Hohenzollern-damm, sötét kapualj, sötét lépcsőház, földszint vagy félemelet, már nem tudom. Wirth csönget a lakásajtón, csend. Fülét az ajtónak szorítja, csend. Csönget újra, vár egy ideig, majd reményt veszve néhány sort firkant egy papírra, majd becsúsztatná a cédulát az ajtó alatt. Az ajtórezen villanyfény szűrődik ki. Félíg tolja csak be a cédulát, vár, a cédula kúszni kezd befelé, eltűnik. Újra vár egy öröklétig („vagyis tíz másodpercig” – kotyogok közbe), egyszerre kitarul az ajtó, ott áll vele szemben Gombrowicz elegáns hálókabátban, és köszönés helyett ráförmed lengyelül: „Miért nem tíz évvel korábban jött?”

Két nap múlva elmeséltem ezt az anekdotát egy berlini újságírónak, akiről véletlenül tudtam, hogy a diákmozgalom idején, és nyilván az ezt megelőző években is maoista volt, a legmegszállottabbak közül való. Történetemet mosollyal nyugtázta, és egy másik anekdotával viszonzta.

1963-ban a fiatal nyugat-berlini értelmiség nagy részéhez hasonlóan lakóközösségben élt. Egyik lakótársa ismerte Gombrowiczot, és megbeszélte vele, hogy megmutatja neki a falat. Velük tartott újságíró ismerősöm is. Autóba szálltak, és már a fal közelébe értek, amikor Gombrowicz hisztérikusan tombolni kezdett, azonnal álljanak meg, engedjék kiszállni, érti, mire megy ki a játék, át akarják hurcolni a keleti oldalra. Nem volt mit tenni, megálltak, Gombrowicz kipattant az autóból, és gyors léptekkel megindult visszafelé. Újságíró ismerősöm, aki már rég nem maoista, nevetve fejezte be történetét, nekem a hátam borsózdott. Sejteni véltem, hogy milyen radikális, világmegváltó zöldegeket hordhatott össze a kocsiban, milyen terror-szlogeneket és erőszak-rabulisztikát. Gombrowicz sokfajta külön, kiegyensúlyozatlan, örült fiatallembert látott Argentínában, az ő vonzásukban élt, de egy jó házból való nyugat-berlini sztálinista, hosiminhista, guevarista, trockista vagy maoista fiatalember tébolyára nem lehetett felkészülve. Szemlélttem újságíró ismerősöm kerek, jóindulatú derűjét. „Magadon rohógsz” – gondoltam, de nem mondtam neki. Beszélgetésünkre véletlenül a hajdankori háttárítkelőhely, a Checkpoint Charlie tőszomszédságában került sor, egy szerkesztőségi szobában. Amikor kiléptem az utcára, körülnéztem, hátha megpillanthatom még a menekülő Gombrowicz hátát.